

במדבר: שני מניינים

ספר במדבר נקרא גם "חומש הפקודים". שם זה מעיד על חשיבותם של המפקדים בעיצוב אופיו של הספר. המפקד הוא חלק משמעותי מגיבושה של העדה ועם ישראל. נושא זה, של גיבוש העם ומחנהו, ראשית תולדותיו ועיצובו, עם השלכותיו לדורות עולם, הוא חוט השדרה השזור את רוב חלקי הספר.

רש"י מביא מן המדרש, שהסיבה למנין המפורט ולחזרה על המנין בהמשכו של הספר היא חיבתן של ישראל. המנין החוזר ונשנה מראה עד כמה מחבב הקב"ה את עמו, כאוהב כסף הנהנה למשמש במטבעותיו ואינו נלאה לחזור ולמנותם שוב ושוב. בהבאת הרעיון המדרשי מגלה רש"י לא רק חיבתו של הקב"ה לישראל אלא גם את חיבתו של רש"י עצמו לעם ישראל. שהרי גם ללא המדרש, אפשר לפרש על פי פשוטו של מקרא את הכפלת המניינים בספר במדבר כבעלת משמעות תכנית חשובה.

בין המפקד הראשון, בתחילת הספר, לבין המפקד השני, לקראת סופו, עברו כמעט ארבעים שנה. בין השנים הללו עבר העם תהפוכות דרמטיות: שינוי התכנית ממסע קצר ומהיר לארץ ישראל ל"ארבעים שנה אקוט בדור" בעקבות חטא המרגלים, היה בעל משמעות דמוגרפית מהותית. לפי התכנית המקורית היו היוצאים ממצרים אמורים להכנס לארץ, ולאחר החטא, דור יוצאי מצרים מתו במדבר והנכנסים לארץ היו בני דור הבא. במשך ארבעים השנים לא רק התחלף הדור, אלא התרחשו אירועים נוספים שהשפעותיהם על מפקד האוכלוסין היו מינוריות יותר, אך חשיבותם בלתי מבוטלת, כגון מותם במגפה של חוטאי פעור, שהשפיע על גדלו ומעמדו של שבט שמעון.

נמצא, ששני המפקדים משרטטים שני קהלים שונים מהותית, על אף ששניהם מונים את עם ישראל. קהל יוצאי מצרים וקהל הנכנסים לארץ.

לאור ההנחה הזאת, יש לבחון בתשומת לב את הדומה והשונה בין שני המפקדים.

מבחינת הסדר של השבטים, מפקד תחילת המסע במדבר ערוך על פי סדר הדגלים, החניה במדבר והמסע: דגל ראובן, עם שמעון וגד. דגל יהודה, עם יששכר וזבולון, דגל בני יוסף: אפרים מנשה ובנימין ודגל דן, עם אשר ונפתלי. שמות הדגלים אינם נזכרים במפקד הכניסה לארץ מסיבה מובנת: בארץ ישראל לא ימשך המסע בטור, ולא יאורגנו במבנה של דגלים ומחנות. ובכל זאת, הסדר של השבטים זהה לסדר של המפקד הראשון. מכאן, שלמבנה הדגלים היתה משמעות גם בעת הכניסה לארץ וההתיישבות בה. הזיקות בין השבטים נשמרו גם בארץ, וחלק מהם שמרו על השכנות גם בארץ. המקרה הקיצוני והבולט ביותר הוא המעבר של שבט דן בתקופת השופטים מאזור השפלה לצפון הארץ – שם חבר לשכני דגלו הותיקים, נפתלי ואשר.

כאשר משוים את הפרטים המסופרים על כל שבט, עולים שני הבדלים בבירור. במפקד סיני מפורט רק מספר הפקודים, ואילו מפקד ערבות מואב מפרט בשמן את המשפחות של כל שבט, ולעתים גם מזכיר פרטים מתולדות משפחות השבט. נתבונן לדוגמה בשבט הראשון, שבט ראובן: במפקד סיני מוזכר שמנו אותם למשפחותם לבית אבותם, זכרים מעל גיל עשרים, יוצאי צבא, ומספרם היה 46,500. במפקד ערבות מואב מפורטים בני ראובן ומשפחותיהם: חנוך, פלוא, חצרון וכרמי. מספרם: 43,730. נוספת הרחבה על קורות משפחת פלוא: אליאב בן פלוא, ובני אליאב נמואל דתן ואבירם. מסופר על השתתפותם של דתן ואבירם במרידת קורח ומותם. נראה שהאזכורים ההיסטוריים הללו נחוצים כהסבר לסדרי זכויות הנחלות בין אבות השבט. ורשימת אבות המשפחות של השבט קשורה לחלוקת הארץ לפי מפתח המשפחות.

לשינוי הדמוגרפי בין דור יוצאי מצרים לדור הנכנסים לארץ, היו השלכות משמעותיות על אופן חלוקת הארץ בין השבטים והמשפחות. במקור, היתה הארץ אמורה להתחלק בין יוצאי מצרים, בפועל, מי שחלקוה בימי יהושע היו הדור הבא אחריהם. ההבדל יכול להיות משמעותי מאד. לדוגמה: שני אחים, בנים לאב אחד, יצאו ממצרים. הם אמורים לחלוק את הנחלה המשפחתית ביניהם באופן שווה. אם יולד לאחד מהם בן אחד ולאחר שניים, יקבל בנו של האחד כפליים את כל נחלת אביו והשניים יצטרכו לחלק ביניהם את נחלת אביהם. נמצא, שבנו היחיד של אח אחד, קיבל כפליים מכל אחד מבניו של האח האחר. אולם אם החלוקה נעשית לפי הנכנסים לארץ, אזי כל אחד משלשת בני הדודים משתתף באופן שווה בחלוקה ויקבל נחלה שווה לאחרים.

חכמים נחלקו בשאלה כיצד בוצעה בפועל חלוקת הנחלות, יש אומרים שהחלוקה היתה לפי יוצאי מצרים, יש אומרים שהחלוקה היתה לפי הנכנסים לארץ, וקיימת גם שיטת ביניים המשקללת את שני הגורמים לחישוב חלוקת הנחלות.¹ המחלוקת הזאת אינה רק מחלוקת היסטורית אלא יש לה משמעות רעיונית חשובה וברת-קיימא לדורות. הגישה של "לפי יוצאי מצרים" גורסת כי בארץ ישראל צריך להיות ביטוי ליהדות של הגלות. לכן היא משמרת את מבנה המשפחות כפי שהיה בעת היציאה ממצרים. גישה זו היתה קיימת בימי שיבת ציון, וקיימת גם בדורנו: ישנם יישובים או שכונות בערים המאוכלסים באופן הומוגני על ידי עולים מארצות מסוימות בגולה. ויש המשמרים את המקורות והאפיונים הגלתיים במוסדות או אתרים, כדוגמת ישיבת פוניבז', או בית הכנסת של עולי עדת הבבלים. הגישה האחרת סבורה שארץ ישראל מחייבת התחדשות והתנתקות מהמסורת הגלותית. וכך גם בדורנו: נעשה מאמץ לביטול הסממנים הגלתיים על ידי דחיה של הלשונות היהודיות הגלותיות מפני העברית, שינוי שמות משפחה לועזיים לעבריים. נסיונות לאיחוד נוסח התפילה ל"נוסח אחיד" ועוד ועוד. הקטבים הקיצוניים של המחלוקת מתקיימים בבחינת "אלו ואלו דברי א-להים חיים" מכיון שלכל אחד מהם יש הצדקה מסוימת. ומשכך, ניתן לשניהם ביטוי במציאות חיינו. מובן שצריך לשמר את המסורת ומובן שצריך להתחדש. שילוב מאוזן בין שתי הגישות הללו, בין שני המפקדים, "לפי יוצאי מצרים" ו"לפי הנכנסים לארץ", יוצר את המציאות של "אלטנוילד" – ארץ ישנה חדשה, שעל אדמתה יושב עם ישן-חדש. עם הנושא את מסורת הדורות של הגלות ומלבלב כחדש עם תחייתו בתקומת ארץ ישראל.

¹ בבא בתרא ק"ז א-ב.